

Martin Wihoda

Fides Bohemica volubilis est sicut rota : obraz Čechů v díle Galla Anonyma

Historia Slavorum Occidentis 2(3), 164-176

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

MARTIN WIHODA (BRNO)

FIDES BOHEMICA VOLUBILIS EST SICUT ROTA. OBRAZ ČECHŮ V DÍLE GALLA ANONYMA

Mentální proměna okcidentální Evropy v závěru 11. století bývá obvykle spojována s gregoriánskými reformami¹, jimž se nověji dostalo nálepky „papežské revoluce“². Svým způsobem oprávněně. Osudový vztah církevní a světské moci neřešili jen rádcové posledních sálských císařů Jindřicha IV. a Jindřicha V. nebo snad příležitostní vyslanci svatopetrského stolce³. Stranou nezůstala jediná země latinského Západu a boj o investituru zasáhl rovněž tři dědičné državy kolem východní hrany římsko-německé říše, přičemž česká knížata, již z titulu lenních závazků, tradičně sdílela stanovisko císařského dvora⁴, zatímco uherští králové i jejich piastovští sousedé měli blíže k papeži a římské kúrii⁵. Ze všech stran se pak ozývalo volání po silném příběhu, který by obhájil ne zcela jasné dynastické pozice v rychle se měnících souřadnicích středovýchodní Evropy. Sotva se tedy divit, že na konci druhé dekády 12. věku rozjímal v Praze nad „smyslem“ českých dějin děkan svatovítské kapituly Kosmas⁶

¹ T. Struve, *Die Wende des 11. Jahrhunderts. Symptome eines Epochenwandels im Spiegel der Geschichtsschreibung*, *Historisches Jahrbuch* 112 (1992), s. 324–365.

² P. Nemo, *Qu'est-ce que l'Occident?*, Paris 2004.

³ S. Weinfurter, *Canossa. Die Entzauberung der Welt*, München 2006.

⁴ M. Wihoda, *Nostra terra tua est camera. České země v historických počátcích středovýchodní Evropy*, [w:] *Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely*, Brno 2010, s. 11–33.

⁵ T. Grudziński, *Polityka papieża Grzegorza VII wobec państw Evropy środkowej i wschodniej*, Toruń 1959.

⁶ D. Třeštík, *Kosmas. Studie k počátkům dějepisectví a politického myšlení*, Praha 1968; Týž, *Kosmas*, Praha 1972².

a že v Krakově zhruba ve stejném čase stanul za písařským pultíkem glosátor, jenž vstoupil do čítanek pod jménem Gallus Anonymus⁷.

Gallovy příběhy se pozoruhodným způsobem vyrovnávají s českými sousedy, jimž pisatel spílal s neobyčejnou vynalézavostí, jako by právě odtud vzešly všechny myslitelné, Polákům samozřejmě cizí nepravosti⁸. Dodejme ovšem, že české poměry stály na okraji Gallova zájmu a že sám autor od prvních stran upozorňoval, že nepíše kroniku nebo letopis, tedy prostým časovým tokem uspořádanou historii, nýbrž že neobratným perem zaznamenává velkolepé činy polských králů a knížat (*res gestas*)⁹, na jejichž pomyslný vrchol umístil Boleslava Křivoústého coby dědice slavného odkazu dvou velkých jmenovců. Ostatně podstatnou část první knihy Gallus zaplnil skutky Boleslava Chrabrého a Boleslava Smělého, na něž plynule navázal příběhem třetího z Boleslavů¹⁰. Teprve pak, v jakémsi druhém plánu, se dostalo na Čechy, jimž byla přidělena poněkud smutná role „největších nepřátel Poláků“ (*Polonorum infestissimi inimici*)¹¹. Kupodivu, zjevnou nechuť k jižním sousedům se Gallus nepokoušel zdůvodnit jakousi hroznou, nepromlčitelnou křivdou. Prostě jen zachytil a možná i rozvinul pocity a názory, jež slyšel ve svém okolí. A co se vyprávělo v Krakově na počátku 12. století?

Polská veřejnost vnímala Čechy jako vychytralce, proti nimž Gallus Anonymus stavěl přímost a statečnost piastovských knížat, jejichž morální a politickou převahu odvozoval z dědictví po Boleslavovi Chrabrém, neboť ten ovládal Prahu a ze svobodné vůle uděloval zdejší knížecí stolec svým zástupcům¹². Proto mohl Boleslav Křivoústý vstupovat do českých záležitostí i přemyslov-

⁷ P. Wiszewski, *Domus Boleslai. W poszukiwaniu tradycji dynastycznej Piastów (do około 1138 roku)*, Wrocław 2008, s. 131–174; E. Mühle, *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum. Neue Forschungen zum so genannten Gallus Anonymus*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 65 (2009), s. 459–496.

⁸ B. Krzemieńska, *Češi a Poláci v mínění svých nejstarších kronikářů*, [w:] *Tisíc let česko-polské vzájemnosti. Materiály z vědecké konference, pořádané na Hradci u Opavy ve dnech 9.–10. září 1965*, Svazek 1, Opava 1966, s. 53–70.

⁹ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, vyd. K. Maleczyński, [w:] MPH n.s., t. II, Kraków 1952, s. 6; II.23, s. 90.

¹⁰ B. Kürbis, *Polskie laudes regiae w Kronice Anonima Galla*, [w:] *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 299–311; J. Banaszkiwicz, *Gall jako historyk poważny, czyli dlaczego dzieje i Bolesława Chrobrego i Bolesława Krzywoustego są prawdziwe i niegroteskne*, Przegl. Hist. 99 (2008), s. 399–410.

¹¹ Galli Anonymi *Cronicae*, I.18, s. 41.

¹² Galli Anonymi *Cronicae*, I.6, s. 16.

ských pŭtek, a pokud již vedl válku, pak nejvýše spravedlivou a v zájmu práva. Naopak Čechy Gallus vylíčil jako nevďěčný a vzpurný národ (*gens rebellis*), který mohla zachránit jedině dobrovolná podřízenost polskému knížeti¹³.

Obraz věrolomných Čechů prostupuje vlastně celým dílem a vrcholí vraždou knížete Svatopluka roku 1109, v níž Gallus Anonymus viděl „boží trest“ za porušení přísahy¹⁴. Českou věrnost také přirovnal k točícímu se kolu (*fides Bohemica volubilis est sicut rota*)¹⁵ a lstivé Čechy prohlásil za „hladové vlky“, kteří se zajímají pouze o bezbrannou kořist a snadný lup, z vrozené zbabělosti se vyhýbají přímému měření sil na bojišti a nikdy se neohlížejí na dané sliby¹⁶.

Gallovy stesky nad pokrytectvím Čechů by zajisté mohly být přijímány jako literární nadsázka, kdyby si zhruba ve stejných letech obdobně nenařikal děkan svatovítské kapituly Kosmas, který se v nahodilém průsečíku události rozhodl vyprávět příběh Přemyslovců. Aniž to mohl tušit, probíral se zápletkami, jež zaujaly jeho krakovského souputníka a nemohl tak minout obtížné a mnohými předsudky zatížené česko-polské sousedství. Kosmovy polské komentáře ovšem nevynikají přesností, byť jednotlivé zápisky ve vzácné shodě dokazují, že si Kosmas Poláků vůbec nevážil a při každé vhodné příležitosti zdůrazňoval mravní nadřazenost českých knížat¹⁷. Počínaje obsazením Hnězdna a převozem ostatků svatého Vojtěcha do Prahy, které vylíčil jako nápravu přirozeného (božího) řádu věcí veřejných¹⁸, přes poplatnost a tributární závislost piastovských vládců¹⁹, až po pravidelné výpady do slezského Poodří²⁰, vždy dokázal najít ten správný výklad, takže v nešťastné bitvě u Trutiny roku 1110 „zvítězil“ na polské straně bojující Přemyslovec Soběslav²¹. Své mínění však dal otevřeně najevo jedinkrát, když popisoval pád knížete Bořivo-

¹³ Galli Anonymi *Cronicae*, III, s. 126.

¹⁴ Galli Anonymi *Cronicae*, III.16, s. 142–143.

¹⁵ Galli Anonymi *Cronicae*, III.20, s. 145.

¹⁶ Galli Anonymi *Cronicae*, I. 24, s. 49–50; III.10, s. 138; III.16, s. 142–143; III.17, s. 143–144; III.19, s. 144–145; III.20, s. 145; III.23, s. 149–153.

¹⁷ B. Krzemieńska, *Polska i Polacy w opinii czeskiego kronikarza Kosmasa*, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu łódzkiego*, Nauki humanistyczno-społeczne I. 15 (1960), s. 75–95.

¹⁸ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II.2–II.4, wyd. B. Bretholz, W. Weinberger, [w:] MGH SRG NS II, Berlin 1923, s. 82–90.

¹⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II.13, s. 101; III.1, s. 162; III.9, s. 170; III.13, s. 174.

²⁰ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III.1, s. 160–162; III.16, s. 178–179; III.27, s. 195–197.

²¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, III.35–III.36, s. 206–209.

je II. v roce 1107 a hořce si povzdechl, že z něčeho takového se mohli těšit jen uherští sýčkové nebo polští hadrníci s neobřezanými pysky (*inde Polonie nequam trapi incircumcisis*)²².

Vzájemně blízké postřehy a komentáře (samozřejmě s protikladnými znaménky)²³ daly vzniknout myšlence, že se Kosmas a Gallus znali a že spolu vedli jakousi polemiku²⁴. Co o nich ale víme? Začneme u svatovítského děkana. Přípisek k poslední kapitole prozrazuje, že zemřel 21. října roku 1125, a protože se na jiném místě oddal melancholickým vzpomínkám na pobyt v Lutychu a lítostivě se prohlásil za osmdesátiletého starce, musel se narodit v roce 1045. Přehledný výpočet sice odporuje jinému místu kroniky, kde se píše o zázraku, který se udál roku 1074, přičemž Kosmas měl být žákem na škole a jakýsi cizinec jej oslovil dobrý hochu (*bone puer*), ale Dušan Třeštík doložil, že nejasná pasáž cituje soudobou představu, podle níž se lidský život dělí do čtyř stupňů s předělem mezi pueritia a iuventus ve 28 letech. V tomto duchu mohl být mladý, bezmála třicetiletý muž pokládán za hochu, jenž mohl současníky překvapit nejvýše délkou studia. To navíc pokračovalo u mistra Franka v Lutychu, kam Kosmas zamířil někdy kolem roku 1075, a jak se zdá, do Prahy se nevrátil před rokem 1082, možná 1091, kdy doprovázel pražského biskupa Kosmu a moravského biskupa Ondřeje do Mantovy. O tři léta později cestoval s oběma biskupy do Mohuče, v roce 1099 zamířil s biskupem Heřmanem do Ostřihomi, kde přijal kněžské svěcení, a další rok požádal olomouckého knížete Otu Černého, aby pražské kapitule vrátil trh v Sekyřkosteletě. Tehdy již byl šťastným otcem syna Jindřicha a manželem Božetěchy, která zemřela 23. ledna roku 1117²⁵.

²² Cosmae Pragensis *Chronica Boemorum*, III.20, s. 185.

²³ W. Wegener, *Tschechisches Nationalgefühl und Nationalbewußtsein bei Cosmas zu Prag*, [w:] *Humanitas ethnica. Menschenwürde, Recht und Gemeinschaft. Festschrift für Theodor Veiter. Dargeboten zum 60. Lebensjahr im Auftrag eines Freundekreises von Franz Hieronymus Riedl*, Wien – Stuttgart 1967, s. 208–225; A. Aurast, *Wir und Anderen. Identität und Widerspruch bei Cosmas von Prag*, *Das Mittelalter* 10 (2005), s. 28–37.

²⁴ F.M. Bartoš, *Kosmas a Gallus. Čech a Lech*, [w:] *Česko-polský sborník vědeckých prací*, red. M. Kudělka, Praha 1955, s. 73–80; J. Bujnoch, *Gallus Anonymus und Cosmas von Prag. Zwei Geschichtsschreiber und Zeitgenossen*, [w:] *Osteuropa in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Günther Stöckl zum 60. Geburtstag*, wyd. H. Lemberg, P. Nitsche, E. Oberländer, Köln – Wien 1977, s. 301–315.

²⁵ M. Bláhová, *Kosmas, první český historik*, [w:] *Duchem, ne mečem. Fakta, úvahy, souvislosti*, wyd. J. Lakosilová, Praha 2003, s. 16–28.

Své zápisky Kosmas datoval dvojím způsobem. V proslovu k arciknězi Gervasiovi prohlásil, že na kronice pracoval za císařství Jindřicha V., pontifikátu papeže Kalixta II., knížectví Vladislava I. a episkopátu biskupa Heřmana, a protože Kalixt převzal svatopetrský stolec v roce 1119 a Heřman zemřel roku 1122, lze jeho úsilí vymezit právě těmito léty. Že jeho dílo vzniklo za biskupa Heřmana a knížete Vladislava, Kosmas zmínil ještě na konci třetí knihy, v kapitole někdy pokládané za prolog ke čtvrté části. Do rozpravy dále vstoupil rok 1110, neboť Kosmas k jedné historice poznamenal, že se stala *nostris temporibus*, tedy za jeho časů, čímž mínil pád knížete Bořivoje II. Obecný závěr proto zněl, že se první kniha dostala ke čtenářům nejdřív kolem roku 1110, nejspíše však mezi léty 1119–1122²⁶.

Obraťme nyní naši pozornost ke Gallovi a přiznejme si rovnou, že není jisté, zda se jmenoval právě Gallus (Havel). Toho do literatury uvedl teprve polský humanista Martin Kromer, když na okraj jednoho opisu poznamenal, že tuto historii sestavil „Gallus”, který měl být mnichem a žít za časů knížete Boleslava Křivoústého. Přihlédneme-li dále k dobovému slovníku, potom nelze vyloučit, že Martin Kromer neuvažoval o jménu, nýbrž o národnosti, takže nám v podstatě nesdělil nic jiného, než že příběhy polských knížat sestavil jakýsi bezejmenný Francouz. Samotný Gallus se prohlásil za poutníka (*peregrinus*) v cizí zemi²⁷, přičemž nepřímé odkazy, citace a rozhled pisatele dovolují předpokládat, že byl benediktinem provensálského nebo severofrancouzského původu, který chtěl navštívit Svatou zemi, v Uhrách se neznámo proč obrátil na sever a strávil několik let v Krakově²⁸.

Povážlivě bohatou sbírku nejistot dále rozšiřuje pochybnost, zda Galla Anonyma přivedla k piastovskému dvoru náhoda, nouze nebo snad pozvání a jisté dnes není ani to, kdy se tak stalo. Bez výhrad však asi můžeme přijmout úvahu, že se Gallus zdržoval v Krakově na počátku druhé dekády 12. století, a to proto, že v předmluvě k první knize svého díla pozdravil vratislavského biskupa Žirolava²⁹, který se chopil úřadu teprve v roce 1112, což neodporuje Gallovi tvrzení, že roku 1113 doprovázel knížete Boleslava III. Křivoústého do Uher³⁰. Přijmeme-li rok 1112 jako možný počátek Gallova díla, potom jeho

²⁶ M. Wihoda, *Morava v době knížecí 906–1197*, Praha 2010, s. 59–62.

²⁷ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, s. 120.

²⁸ T. Jasiński, *O pochodzeniu Galla Anonima*, Kraków 2008.

²⁹ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, s. 1.

³⁰ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, III.25, s. 158–160.

zápisky dospěly ke své dnešní podobě před rokem 1118, kdy zemřel prologem první knihy zmiňovaný krakovský biskup Maurus³¹. Alespoň k zamyšlení vybízí také kronikářova vazba na mocného palatina Skarbimíra, jehož zásluhy Gallus uctivě vzýval na stránkách druhé a třetí knihy, což by si patrně nedovolil po vzpouře tohoto velmože v roce 1117³². Náš zpravodaj ovšem mohl odložit pero ještě o něco dříve, neboť v opačném případě by svým čtenářům „zatajil“ smrt uherského krále Kolomana, který zemřel 3. února roku 1116.

Naše dohady končí až u prvního listu k úvodní knize, v němž Gallus prohlásil, že se pokusí sestavit své zápisky tak, aby neupadly v zapomenutí skvělé činy polských knížat, zejména pak chvályhodného a vždy vítězného knížete Boleslava (Křivoústého)³³. Na stejném místě všechny ujistil, že nepomýšlí na nic menšího, než psát o Boleslavovi a v této souvislosti zvěčnit některé pamětihodné skutky předků. V samotném závěru první knihy pak zopakoval, že po smrti krále Boleslava Smělého a skonu ostatních sourozenců panoval kníže Vladislav Heřman, který se oženil s dcerou českého krále Vratislava Juditou, a ta mu povila syna, třetího Boleslava, jehož činům bylo od počátku zasvěceno celé dílo³⁴.

Z prostého výčtu je patrné, že v minulosti poněkud přeceňované shody vycházely ze společné zkušenosti, a protože Kosmas i Gallus psali o stejných zápletkách, užívali shodné literární postupy a současně velebili své hrdiny³⁵, dříve či později se jimi vyprávěné příběhy musely protnout v místech, k nimž se knížecí dvory v Praze a Krakově stavěly naprosto rozdílným způsobem. Proč ale největší porce Gallových potměšilostí směřovala do Čech?

Gallus Anonymus opouštěl písarský pultík v čase, kdy se polské veřejné mínění zvolna vyrovnávalo s tragickým sporem mezi potomky knížete Vladislava Heřmana, jejichž vztah postupně prošel všemi myslitelnými podobami, od nadřazenosti staršího, leč v nemanželském svazku zrozeného Zbyhňeva, přes krátkou spoluvládu, až po vítězství a sjednocení země pod žezlem Bo-

³¹ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, s. 1.

³² Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, II.30–II.31, s. 98–99; II.33, s. 100–102; III.1, s. 126–129; III.23, s. 149–153.

³³ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, s. 1–4.

³⁴ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, I.30–I.31, s. 56–59.

³⁵ D. Třeštík, *Historické povědomí českého raného středověku*, [w:] *Dawna świadomość historyczna w Polsce, Czechach i Słowacji. Prace Polsko-czechosłowackiej komisji historycznej*, red. R. Heck, Wrocław 1978, s. 5–21.

leslava Křivoústého³⁶. Hořkou zkušeností poučený Zbyhněv hledal spojení hlavně v Čechách. Po přímluvě knížete Břetislava II. mohl opustit jakýsi klášter v Sasku, kde se údajně vzdělával tak, jak si to přála macecha, tedy v bezpečné vzdálenosti od krakovského stolce. To se patrně psal rok 1093, ale když se s podporou vratislavského kastelána Magnuse se pokusil o návrat do vlasti, byl po nějakém čase zajat tehdy neobyčejně vlivným palatinem Setěchem³⁷.

Zbyhněvův vyhocený poměr k Setěchovi jej dokonce sblížil s mladším polobratrem Boleslavem Křivoústým. Snad někdy kolem roku 1097 donutili otce, aby se vzdal podstatné části svých držav a později se zbavili i palatina³⁸. Stárnoucí kníže Vladislav Heřman se stáhl na Mazovsko, zatímco Zbyhněv s Boleslavem vládli zbytku země³⁹. Oba dědice spojoval především strach z otce a po jeho smrti roku 1102 zmizely i poslední zbytky navenek předstírané svornosti⁴⁰. Od počátku tísněný Zbyhněv našel pomoc v Pomořanech a nezklamal ani pražský dvůr⁴¹. Odvetný polský vpád zasáhl Olomoucko⁴² a následující léta se nesla ve znamení nečekaných, vždy však vratkých spojeneckých přísah a koalic. Roku 1109 se do nástupnických půtek zapojil i římsko-německý král Jindřich V. Říšské tažení však ztroskotalo před Hlohovem⁴³ a dalšího roku, po české porážce u Trutiny⁴⁴, Zbyhněv přistoupil na smírcí nabídku. O dvě léta později složil Boleslavem žádaný slib věrnosti, ale vzápětí byl obviněn z uzurpace zeměpanských práv, na knížecí příkaz oslepen a někdy na přelomu let 1112 a 1113 zemřel⁴⁵. Smutný závěr rodinných svárů byl přijímán

³⁶ T. Grudziński, *Podziały dynastyczne monarchii piastowskiej w końcu XI i początkach XII w.*, *Zapiski historyczne* 36 (1971), s. 9–45; G. Labuda, *Władysław i Zbigniew. U genezy podziałów dzielnicowych w Polsce w drugiej połowie XI wieku*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. VI., red. S.K. Kuczyński, Warszawa 1994, s. 9–21.

³⁷ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, II.4, s. 68–71; J. Powierski, *Pierwszy bunt Zbigniewa a zewnętrznohistoryczne położenie Polski w latach 1092–1094*, *Studia Bałtyckie* 1 (1996), s. 67–100; Týž, *Sytuacja polityczna Polski pod koniec życia Władysława Hermana i jej sąsiedzi*, *Studia Bałtyckie* 3 (1998), s. 61–99.

³⁸ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, II.5, s. 71–73.

³⁹ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, II.7, s. 74.

⁴⁰ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, II.21, s. 88–89; Z. Dalewski, *Begräbnis des Herrschers. Ritual und Streit um die Thronfolge in Polen des früheren Mittelalters*, *Frühmittelalterliche Studien* 43 (2009), s. 327–347.

⁴¹ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, II.24, s. 91.

⁴² Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, II.25–II.26, s. 92–93.

⁴³ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, III.4–III.14, s. 132–140.

⁴⁴ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, II.22–II.23, s. 148–153.

⁴⁵ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, II.25, s. 154–156.

s rozpaky nejen za hranicemi, nýbrž i v samotném Polsku. Zbyhněv se sice znemožnil spojenectvím s pohanskými Pomořany, českými knížaty a římsko-německým králem Jindřichem V., nicméně hnězdenský metropolita Martin, který měl pro Zbyhněva slabost a vydal nezbytné záruky, uvalil na Boleslava Křivoústého klatbu. Ta byla odvolána až po veřejném pokání, čtyřicetidenním půstu a zbožné pouti exkomunikovaného knížete do Uher⁴⁶.

Gallus se zjevně pohyboval ve společnosti očitých svědků a nemohl tedy minout ony nešťastné události mlčením. A jakkoliv se před čtenáři zaklínal, že není jeho úmyslem očerňovat Zbyhněva a velebit Boleslava, v obsáhlé předmluvě k cestě polského knížete do Uher zdůraznil, že zesnulý kníže Zbyhněv naslouchal hloupým a zlým lidem a že přišel za bratrem pyšný a bez známek poddanství, nikoliv v pokoře, ale vyzývavě, ne jak se slušelo na člověka, jehož zkrušilo dlouhé vyhnanství, mnohé svízele a nepohoda, nýbrž jako pán a rozkázal také, aby byl před ním nesen meč a aby byl doprovázen sborem bubeníků a hráčů na citory, čímž dal najevo, že nebude sloužit, ale panovat a že nebude bratrovým vazalem, nýbrž jeho poručníkem⁴⁷.

Porušení přísahy a následný trest Gallus připsal pýše a neskromné povaze navrátilce, ovšem Zbyhněvův stín sahal mnohem dále. Právě k současníkům se obracela lamentace nad osudem druhého polského krále Měška, jehož pád a následné drancování Hnězdna a Poznaň byly vyloženy jako trest za vzpuru proti přirozeným pánům (*domini naturales*)⁴⁸. O něco dále Gallus zájemce poučil, jak krutý ortel nad krakovským biskupem Stanislavem ublížil Boleslavovi Smělému, který potrestal zrádce, ovšem nepřípustnou obranou zeměpanských práv proti sobě obrátil veřejné mínění a zakrátko se musel uchýlit do Uher, kde také zemřel.⁴⁹ Takto sklenutý příběh zněl kolem roku 1113 dosti povědomě a není vyloučeno, že Gallus opatrně upozorňoval, co by mohlo následovat po případném Boleslavově zásahu proti hnězdenskému arcibiskupovi Martinovi.

Mlhavé náznaky, za nimiž je možno vytušit obavu z nejisté budoucnosti, se prolínají s návraty ke skvělejšími kapitolám polských dějin, nejvíce pak

⁴⁶ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum* II.25, s. 157–160.

⁴⁷ Z. Dalewski, *Ritual im Text. Gallus Anonymus und die dynastische Konflikte im Polen des früheren Mittelalters*, *Frühmittelalterliche Studien* 38 (2004), s. 1–17; Týž, *Rytuał i polityka. Opowieść Galla Anonima o konflikcie Bolesława Krzywoustego ze Zbigniewem*, Warszawa 2005.

⁴⁸ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, I.19, s. 42–44.

⁴⁹ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, I.27, s. 52–53.

k dědictví Boleslava Chrabrého, v němž Gallus spatřoval ideálního vladaře. Právě do úst prvního piastovského krále vložil prorocká slova o nadcházejících temných časech, z nichž zemi vyvede jeden z jeho potomků, „cosi jako zářící brilliant“ (*quasi carbunculum emicantem*)⁵⁰, a zjevně nebylo nutno vysvětlovat, koho tím myslel. A kdyby snad někdo zapochyboval, nechal během rytířského pasování Boleslava Křivoústého promluvit jakéhosi muže o slavných činech sotva odrostlého jinocha, který Polsku navrátí jeho někdejší slávu a velikost⁵¹.

Svatovítského děkana Kosmu a Galla Anonyma však nespojuje jen čtenářsky vděčná sbírka nejrůznějších, dobově poplatných jízlivostí. Oba, a opět zdůrazněme, že nezávisle na sobě, přemýšleli nad legitimitou panovnické moci. Příběhům knížete Boleslava Křivoústého předcházely slavné činy jeho předků, zejména dvou Boleslavů, Chrabrého a Smělého, ovšem Gallus, podobně jako Kosmas, nepodceňoval ani dynastickou mytologii. Po obvyklém úvodu zeměpisné povahy vyložil, jak ještě za pohanských dob panoval v Hnězdně kníže Popel, ale zásahem vyšší moci přešla vláda do rukou selského (oráčského) rodu.⁵² Následovala trojice pohanských knížat, nejprve ze svazku legendárního rolníka Piasta a jeho ženy Řepky zrozený Zeměvit, dále pak jeho syn Lešek a vnuk Zeměmysl až Zeměmyslův nástupce Měšek zásluhou kněžny Doubravky konečně rozpoznal dobrodiní křesťanské víry⁵³.

Důvěrně známý koncept vzniku národa (*origo gentis*)⁵⁴ naplnil také svatovítský děkan Kosmas, jenž ovšem nekladl takový důraz na křest Čechů a raději si všímal „bájných vyprávění starců“. Zájemce poučil nejen o příchodu Čechů a blaženém věku bez majetku a soudců, nýbrž také o povolání Přemys-

⁵⁰ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, I.16, s. 37, Gallovu vynalézavost nověji docenil S. Wiczorek, „*Quasi carbunculum emicantem qui gladii mei capulo connexus*“ – *Tropem Gallowej metafory*, *Kwartalnik Historyczny* 116 (2009), s. 5–29.

⁵¹ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, II.20, s. 87; J. Banaszkiwicz, *Młodzieńcze Gesta Bolesława Krzywoustego czyli jak zostaje sie prawdziwym rycerzem i władcą*, [w:] *Teatrum Ceremoniale na dworze królów i książąt polskich*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 1999, s. 11–29.

⁵² Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, I.1–I.2, s. 9–11; J. Banaszkiwicz, *Podanie o Piaście i Popielu. Studium nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa 1986; C. Deptuła, *Galla Anonima mit genezy Polski. Studium z historiozofii i hermeneutiky symboli dziejopisarstwa średniowiecznego*, Lublin 1990.

⁵³ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, I.3–I.4, s. 12–14.

⁵⁴ A. Plassmann, *Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*, Berlin 2006.

la Oráče, dívčí a lucké válce⁵⁵. Největší prostor věnoval přemyslovské pověsti. Podle Kosmy žili první obyvatelé Čech v prospěšné chudobě, ale když později začali toužit po majetku, skončil zlatý věk a nastala doba soudců. Mezi nimi vynikal muž jménem Krok, který se těšil značnému respektu, soudil a nalézal právo. Potom si lid vybral jeho dceru, věštkyňu Libuši až do okamžiku, kdy se ohradil jeden vážený muž, který si stěžoval, že byl poškozen ženou a že všechny národy mají vládce, pouze Čechové naslouchají ženským právům. Uražená Libuše tedy slíbila, že si lid může vybrat knížete, kterého si navíc vezme za manžela, byť jedním dechem přítomné varovala, že se začne soudit „železnou metlou“. Ti však „nerozumně“ trvali na svém, a proto Libuše na druhý den prozradila, kde si mají hledat budoucího pána. Vedeni běloušem našli u Stadic oráče, jemuž vydali odznaky knížecí moci, a tento muž jménem Přemysl spoutal zemi zákonem a její „nezkrocený lid uvedl do přísného poddanství“. Tehdy také kněžna v prorockém nadšení a za „prvních počátků práva“ vyzvala k založení Prahy⁵⁶.

Bez ohledu na všechny nejasnosti a vnitřní rozpory, někdy kolem roku 1119 píšící Kosmas chápal vládu jako neštěstí a projev lidské nedokonalosti a pýchy. Z dobově poplatného učení o společnosti si vybral augustinovské pojetí moci coby trestu za prvotní hřích. Augustinovské myšlenky nepřejal bezzbytku, takže v knížecí vládě nespatořoval nutné zlo, ale záruku společenského pořádku⁵⁷. Připomeňme si, že Kosmovu kroniku otevírá mýtická a volbou každého dalšího knížete obnovovaná smlouva mezi kmenem Čechů a Přemyslem Oráčem. A právě této „ústavě“ knížecích Čech svatovítský děkan vyhradil první řádky svého díla ve snaze obhájit soudobé pořádky a zejména jedinečnou roli přemyslovské dynastie v domácím dění. Případné pochybnosti se snažil rozptýlit proslovem, v němž ústy kněžny Libuše upozornil, že v časech bájně „svobody“ sami Čechové lehkomyšlně žádali o knížete navzdory

⁵⁵ J. Banaszkiwicz, *Slawische Sagen de origine gentis (al-Masudi, Nestor, Kadlubek, Kosmas). Dioskurische Matrizen der Überlieferung*, Mediaevalia Historica Bohemica 3 (1993), s. 29–58; M. Münnich, *Okoliczności powoływania władców jako element ideologii władzy monarchicznej w kronikach Galla Anonima i Kosmasa z Pragi. Studium historyczno-ustrojowe*, Roczniki Nauk Prawnych 14 (2004), s. 79–103.

⁵⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, I.3–I.9, s. 7–21.

⁵⁷ D. Třeštík, *Kosmovo pojetí přemyslovské pověsti*, Český lid 52 (1965), s. 305–314; M. Bláhová, *Stát a vláda státu v pojetí kronikáře Kosmy*, [w:] *Średniowiecze polskie i powszechne 2. Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, red. I. Panic, J. Sperka, Katowice 2002, s. 115–137.

varování, že příště budou pod jeho žezlem. Na stadickém oraništi pak nechal Kosmas zástupce stále ještě svobodných Čechů přísahat, že se dobrovolně svěhují do rukou Přemysla Orače, jediného knížete, soudce, správce a ochránce⁵⁸.

Příslušné kapitoly Kosmas převyprávěl podle Starého zákona, přesněji První knihy královské, a ta panovnickou moc rozhodně odmítala. Zdánlivě neřešitelný protimluv lze vysvětlit asi tak, že svatovítskému děkanovi patrně nešlo o vládu obecně, nýbrž pouze a výlučně o knížete a krále Vratislava, jenž novou symbolickou náplní prvního českého království zpochybnil volební právo „starších země“, čímž porušil mýtickou dohodu mezi obcí svobodných Čechů a přemyslovskou dynastií⁵⁹. Právě tento výklad i poučení Kosmas ukryl do příběhu, v němž probral Vratislavovo tažení k Brnu v létě roku 1091. Nejprve se prvorozený Vratislavův syn a případný dědic koruny Břetislav II. postaral, aby přišel o život otcův rádce a důvěrník Zderad. Poté král vyslyšel přímluvu bratrovy manželky Wirpirk, a protože se bál, aby se Břetislav II. nespojil s brněnským knížetem Konrádem, uzavřel příměří a veřejně potvrdil Konrádovo nástupnictví, aniž by ztratil jediné slovo za korunu a první české království. Jako by se Kosmas snažil naznačit, že Vratislav ustoupil nátlaku velmožů a přestal obhajovat projekt dědičného království⁶⁰.

Na konci léta roku 1091 se Vratislav s konečnou platností vzdal dědičné koruny. Mnohé však napovídá, že osud prvního českého království byl zpečetěn mnohem dříve, podle všeho již v okamžiku, kdy se Vratislav pustil do velkorosé přestavby Vyšehradu, v jehož zdech měli v budoucnu sídlit čeští králové. Tehdy asi překročil hranice možného, neboť nové ideologii královských Čech obětoval svatovítskou rotundu s ostatky svatého Václava a baziliku svatého Jiří s hroby předků, volební hlas domácích urozenců i kamenný stolec přemyslovských knížat, kolem něhož se zformovalo politické společenství (národ) Čechů. Svým královstvím popřel i „státotvornou“ roli přemyslovského mýtu⁶¹.

Svatovítský děkan si nedokázal představit české dějiny bez smlouvy, kterou na mýtickém počátku uzavřeli svobodní Čechové (starší země) s legen-

⁵⁸ D. Třeštík, *Mýty kmene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*, Praha 2003, s. 101–167.

⁵⁹ M. Wihoda, *Kosmas a Vratislav*, [w.] *Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k poctě Janě Nechutové*, ed. H. Krmíčková, A. Pumpová, D. Růžičková, L. Švanda, Brno 2006, s. 367–380.

⁶⁰ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, II.43–II.48, s. 148–155.

⁶¹ D. Malat'ák, *Koronovace krále Vratislava II.*, ČMM 121 (2002), s. 267–285.

dárním prapředkem vládnoucích knížat Přemyslem Oráčem. Tato smlouva byla obnovována rituální volbou, již se musel podrobit každý nový kníže. Jakýkoliv jiný postup Kosmas pokládal za ohrožení samotných základů české státnosti. Proto opravoval a zamlčoval „mylné“, chválil „pravdivé“, proto také do svého spisu zapracoval První knihu královskou, v níž byly počátky království popsány jako vzpoura proti Hospodinovi⁶².

„Česká“ první čtvrtina 12. století nesla pečeť vleklé dynastické krize a úpadku knížecí moci. Žalostný stav soudobých poměrů vnímal Kosmas jako trest za narušení „věčného řádu“, jehož se měl dopustit kníže Vratislav II. lehkomyšlným přijetím královské koruny. Nad spravedlivým řádem věcí veřejných rozjímal také Gallus, který se opakovaně vracel k „staré svobodě“ (*antiqua libertas*), kterou Polsko na rozdíl od jiných nikdy neztratilo, a proto má výjimečné postavení mezi svými sousedy⁶³. Právě tato morální nadřazenost povýšila piastovská knížata na obránce spravedlnosti a mstitele starých křivd, přičemž rebelujícím Čechům Gallus jednoduše doporučil, aby sklonili šíje pod jařmem polského knížete Boleslava Křivoústého (*Bohemenses quid tardatis colla vestra subdere*)⁶⁴.

„Starodávne“ svobody vymezily širší půdorys Gallem vyprávěného příběhu, který tak přesahoval obzor primitivního nacionalismu a současně čtenářům nabízel jasný důkaz, proč by měla polská knížata vynikat nad jiné. A dodejme rovněž, že samotný pisatel byl pouhým aktérem, neboť jako host a cizinec u dvora knížete Boleslava Křivoústého jen přejímal, osobně však asi nesdílel názory a postoje svých mecenášů. Zlomyslné glosy a sarkasmem nešetřící komentáře se také nevracely k dávným ústrkům a kupodivu i drancování Hnězdna českým knížetem Břetislavem I. odbyl Gallus jedinou krátkou poznámkou. Mnohem větší význam byl přikládán zkušenostem v podstatě současným. Na krakovském dvoře se tak zjevně přetřásala zrada českého knížete Svatopluka, jemuž Boleslav Křivoústý pomohl k vládě v Praze a místo vděku musel bránit Hlohov, který se i s věrolomnými Čechy snažil dobýt císař Jindřich V. Snad ještě citlivěji polská veřejnost přijímala přemyslovské zá-

⁶² M. Wihoda, *Die Herrschaftslegitimation im böhmischen Fürstentum des 11. Jahrhunderts. Kontinuität und Wandlungen*, [w.] *Das Charisma. Funktionen und symbolische Repräsentationen*, ed. P. Rychterová, S. Seit, R. Veit, Berlin 2008, s. 385–404.

⁶³ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, III.2., s. 129–130; III.5, s. 133–134; III.14, s. 141.

⁶⁴ Galli Anonymi *Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, s. 126.

sahy do dědických sporů, zejména pak podporu, které se dostalo Zbyhněvovi a která Čechy, na nichž ulpěla nálepka původců zla a svárů, svedla dohromady s pohanskými (*gens perfida*) Pomořany. Přes propast času tak můžeme ocenit, s jakou obratností Gallus propůjčil dobově podmíněným vzpomínkám vyšší legitimitu a v jistém smyslu i státoprávní rozměr, když zdůraznil mravní a morální nadřazenost polských knížat, která dokázala obhájit staré svobody pro své země i svůj lid⁶⁵. A jak se zdá, nejspíš právě takto můžeme číst a snad i rozumět Gallem zvěčněné historii, přesněji slavným skutkům polských knížat a králů...

⁶⁵ R. Michałowski, *Restitutio Polonia w ideologii dynastycznej Galla Anonima*, Przegł. Hist. 75 (1985), s. 457–477.